

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВОЄННИЙ СТАН» І «СТАН ВІЙНИ»

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Проаналізовано правові аспекти воєнного стану і стану війни, їхні основи в українському та міжнародному праві, історичний контекст і застосування в Україні з 2014 р.

Ключові слова: воєнний стан, стан війни, міжнародне гуманітарне право, правовий режим, Україна, збройний конфлікт.

Abstract

The legal aspects of martial law and the state of war, their foundations in Ukrainian and international law, historical context and application in Ukraine since 2014 are analyzed.

Keywords: martial law, state of war, international humanitarian law, legal regime, Ukraine, armed conflict.

Вступ

«Воєнний стан» і «стан війни» є спеціальними, винятковими, правовими режимами, запровадження яких відбувається у разі виникнення збройних конфліктів, агресії, інших серйозних загроз національній безпеці окремої держави, а також загроз міжнародно-правовим стандартам гарантій прав та свобод людини, загальновизнаним гуманітарним нормам. Процедури запровадження таких режимів, а також їх особливості регулюються як національним законодавством, так і нормами міжнародного права, зокрема Статутом ООН, Женевськими конвенціями 1949 р. та додатковими протоколами до них. В Україні ці поняття набули особливого значення після початку російської агресії у 2014 р. та повномасштабного вторгнення у 2022 р. Метою нашої наукової розвідки є аналіз правових основ воєнного стану і стану війни, їхніх відмінностей, практичного застосування та наслідків для держави й суспільства, з особливим акцентом на український контекст.

Результати дослідження

Воєнний стан – це спеціальний правовий режим, який вводиться державою для забезпечення безпеки, захисту суверенітету та територіальної цілісності в умовах війни, збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації. В Україні правові засади воєнного стану регулюються Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. Згідно зі ст. 1 цього закону, воєнний стан може бути введено в разі збройної агресії проти України, загрози її незалежності чи територіальній цілісності. Процедура введення передбачає указ Президента, який протягом 48 годин має бути затверджений Верховною Радою. Воєнний стан може охоплювати всю країну або окремі її регіони, залежно від масштабу загрози.

Під час воєнного стану держава отримує право обмежувати конституційні права і свободи громадян, зокрема свободу пересування, зібрань, слова чи права на страйк; проводити загальну або часткову мобілізацію людських і матеріальних ресурсів; запроваджувати комендантську годину, трудову повинність, вилучення майна для потреб оборони тощо [1].

Найбільш актуальним прикладом є введення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 р. після повномасштабного вторгнення російської федерації. Цей режим дозволив швидко мобілізувати резерви, заборонити діяльність проросійських партій та встановити контроль над телевізійним інформаційним простором.

Концепція воєнного стану має глибоке історичне коріння. У Стародавньому Римі під час криз вводився стан «сенатус консултум ультимум», що надавав магістратам надзвичайні повноваження. У середньовічній Європі монархи використовували подібні заходи для придушення повстань чи оборони від зовнішніх ворогів. У Новий Час воєнний стан став формалізованим. Наприклад, під час Великої

французької революції «стан облоги» вводився для боротьби з контрреволюціонерами. У ХХ ст. введення воєнного стану було поширеною практикою. Під час Першої світової війни російська імперія ввела воєнний стан на західних територіях, включно з підконтрольними українськими землями. У Другій світовій війні США ввели воєнний стан на Гаваї після нападу на Перл-Гарбор 7 грудня 1941 р., запровадивши комендантську годину та цензуру. У Польщі воєнний стан 1981 р. став інструментом придушення «Солідарності», що показало його використання не лише проти зовнішніх, а й внутрішніх загроз [2, с. 29–31].

Натомість стан війни – це юридично визнаний факт існування збройного конфлікту між державами або всередині країни, який регулюється міжнародним гуманітарним правом (МГП). Згідно зі ст. 2 Загальних положень Женевських конвенцій 1949 р., МГП застосовується до всіх випадків збройного конфлікту, незалежно від того, чи оголошено війну офіційно. Це включає міжнародні війни, громадянські конфлікти та окупацію [3]. На відміну від воєнного стану, стан війни не завжди потребує формального проголошення. Наприклад, у ХХ ст. лише 10 % збройних конфліктів супроводжувалися офіційним оголошенням війни [4, с. 16].

Стан війни накладає на сторони конфлікту низку зобов'язань: захист цивільного населення та гуманітарних об'єктів; дотримання прав військовополонених; заборону воєнних злочинів (геноцид чи тортури) тощо [5, с. 19].

Варто зазначити, що попри всі юридичні підстави Україна не оголосила стану війни з росією з 2014 р. проте, не зважаючи формальне на оголошення або неоголошення стану війни, вимоги Женевської конвенції повинні бути дотримані на усіх територіях, які зазнають збройної агресії, перебувають у зоні бойових дій чи в окупації тощо [3].

Стан війни має давню історію. У стародавні часи війни оголошувалися формально (наприклад, Рим проти Карфагена у Пунічних війнах у III–II ст.ст. до н.е.). У середньовіччі війни часто велися без оголошення, але після Вестфальського миру 1648 р. почали формуватися норми міжнародного права, які стосувалися збройних конфліктів між державами. Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. закріпили правила оголошення війни, хоча їхнє дотримання не завжди було непослідовним. У ХХ ст. стан війни оголошувався нечасто. Під час Першої світової війни Австро-Угорщина офіційно оголосила війну Сербії, що запустило ланцюг конфліктів від локального до глобального. У Другій світовій війні Німеччина в 1941 р. формально оголосила війну США, але водночас у Корейській війні (1950–1953 рр.) чи В'єтнамській війні (1955–1975 рр.) США брали участь без офіційного визнання війни. Сучасні конфлікти, як сирійський чи російсько-український, часто уникають формального стану війни, що ускладнює застосування МГП [2, с. 55–56].

Тепер коротко проаналізуємо ключові відмінності між воєнним станом і станом війни.

- За юридичною природою воєнний стан є внутрішньодержавним режимом, спрямованим на організацію оборони всередині країни. Стан війни має міжнародно-правовий характер і регулює відносини між сторонами конфлікту.

- За процедурою введення воєнний стан вводиться національними органами влади (в Україні – Президентом і Верховною Радою). Стан війни може бути визнаний однією стороною, обома або взагалі не оголошуватися, якщо конфлікт де-факто триває.

- За правовими наслідками воєнний стан обмежує права громадян у межах країни (наприклад, цензура чи трудова повинність), тоді як стан війни регулює поведінку сторін конфлікту на міжнародному рівні, зокрема щодо поводження з полоненими чи окупованими територіями.

За міжнародно-правовими аспектами МГП застосовується до стану війни незалежно від формального статусу. У випадку України росія порушила ст. 2 (4) Статуту ООН, яка забороняє агресію, а також численні норми Женевських конвенцій (наприклад, обстріли цивільних об'єктів) [6]. Україна, зі свого боку, використовує МГП для захисту прав громадян на окупованих територіях, звертаючись до міжнародних судів [4, с. 15].

Висновки

Проблематика аналізу співвідношення понять «воєнний стан» та «стан війни» може мати різні аспекти. Зокрема, зазначене питання можливо розкривати через правову, історичну, політичну, гуманітарну та інші призми. Насамперед, категорії «воєнний стан» та «стан війни» у юридичному аспекті їх співвідношення мають різні сфери та рівні застосування. Водночас, за умов сучасних форм і методів ведення війни розмежовувати зазначені категорії стає дедалі складніше. В Україні воєнний стан став ефективним інструментом протидії агресії без формального оголошення війни, що дозволило

зберегти дипломатичну гнучкість. Проте це породжує правові колізії, зокрема щодо статусу окупованих територій чи полонених, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання, зокрема уточнення законодавства про воєнний стан для гібридних загроз, посилення співпраці з міжнародними судами для притягнення агресора до відповідальності, розроблення механізмів захисту прав громадян в умовах тривалого конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
2. Буткевич В. Г. Міжнародне право: Основи теорії. Київ: Либідь, 2002. 512 с.
3. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни. Міжнародний 3. Комітет Червоного Хреста: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-conventions-1949.htm>.
4. Кравець І. Воєнний стан в Україні: правові аспекти та практичні наслідки. *Юридична газета*. 2022. № 10. С. 12–17.
5. Гнатовський М. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту в Україні. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 3. С. 15–28.
6. Статут ООН та принципи міжнародного права. URL: <https://www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/>.

Герасимов Тимофій Юрійович – доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: timger84@gmail.com

Tymophiy Gerasymov – Doctor of Sciences (History), Associate Professor of Social and Political Sciences Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: timger84@gmail.com